

NIELS F. HALBERTSMA

PIRAPARANÁ

Reizen in Colombia en Panama

1957-1961

NOORDBOEK

© 2026 Niels F. Halbertsma | uitgeverij Noordboek

Omslagontwerp & boekverzorging: Barbara Jonkers

Omslagbeeld: Hanna Halbertsma-Leemhuis

Auteursfoto: Feico Halbertsma

ISBN 978 94 6471 451 7

NUR 508 | 692

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Noordboek, Hellingbaas 1, 8401 JH Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met uitgeverij Noordboek.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

VOOR MIJN KLEINKINDEREN

Ruben, Jelske, Hylkia, Matthijs en Iskjen

INHOUD

Voorwoord	7
1 – Voyage to the San Blas	9
2 – La Boquilla	73
3 – Rio Esmeraldas	101
4 – Los Kogi	149
5 – Piraparaná	191
Nawoord	251
Literatuur waarnaar in de tekst verwezen wordt	253
Filmografie	254
Fotoverantwoording	256

VOORWOORD

IN 1950 KWAM ik naar Colombia. Aanvankelijk was ik niet van plan er lang te blijven, maar ik zou er vijftien jaar van mijn leven doorbrengen. In die vijftien jaar heb ik veel van het land gezien. Ik ging films maken en kwam daarbij in contact met mensen die hun wortels hadden in eeuwenoude culturen waarover weinig bekend was. De Cuna, de Emberá, de Makuna, de Kogi – wie had er ooit van ze gehoord? Ik niet, en als ik niet af en toe de binnenlanden had bezocht in opdracht van het bedrijf waar ik voor werkte, was ik waarschijnlijk ook nooit met ze in aanraking gekomen. Later had ik het voorrecht ze te ontmoeten en hun manier van leven van nabij mee te maken. Hoe kwetsbaar die manier van leven was, drong op dat moment niet tot mij door; ik besepte niet hoe snel de wereld zou veranderen. Hoe moeilijk deze mensen het naderhand zouden krijgen onder druk van bevolkingsgroei, uitbreiding van grootschalige landbouw, houtkap, de opkomst van de drugskartels en de stijging van de zeespiegel realiseerde ik me evenmin. Achteraf bezien zijn de films die ik bij ze maakte tijdsdocumenten die uniek materiaal bevatten, maar ik filmde op dat moment niet met de gedachte dat ik beelden moest vastleggen om iets te bewaren voordat het weg was.

Dit boek is dus geen antropologische studie of een wetenschappelijke beschouwing. Het is een beschrijving van wat ik zag en tijdens het filmen meemaakte. Ik heb het geschreven uit een gevoel van nostalgie – heimwee naar wat er niet meer is en de drang om iets vast te kunnen leggen van mijn belevenissen voor ik er niet meer ben om erover te kunnen vertellen. Ik denk vaak terug aan de mensen in Colombia en Panama die ik rond 1960 filmde en die mij zo gastvrij ontvingen –

de mensen van Ailigandi, van La Boquilla, van de Rio Esmeraldas, van Maruámake en van de Piraparaná. Ik ben hen erg dankbaar dat zij mij tijdelijk toelieten in hun leven en mij in staat stelden de films te maken die de leidraad van dit verhaal vormen. Nog altijd voel ik diepe bewondering en eerbied voor hun kennis en ervaring, die zij generaties lang van ouder op kind doorgaven en hen in staat stelden een bestaan op te bouwen in het Amazonewoud, op de San Blas-eilanden, of op andere plaatsen waar ik het geluk had hen te ontmoeten. De manieren waarop deze mensen in en met de hen omringende natuur leefden, zijn de moeite van het overdenken waard in deze tijd waarin de verhouding tussen mens en omgeving steeds verder op scherp wordt gezet.

Mijn dank gaat in de eerste plaats uit naar de mensen die ik filmde, maar ook naar de gidsen die mij begeleidden tijdens mijn reizen en de tolken die mijn werk mogelijk maakten. Anderen hielpen mij bij de voorbereidingen of waren mijn reisgenoten, zoals Douglas Baird, die mij zijn zeilschip *Ayesha* verkocht en mij zo veel goede raad gaf; Pierre Daguet, die mij een nachtkompas leende en zijn studio beschikbaar stelde om mijn foto's in te ontwikkelen; Larry Miles, die mij aanmoedigde om documentairefilms te gaan maken; Brian Moser en Donald Taylor, met wie ik de Piraparaná bezocht en ook Gerardo Reichel-Dolmatoff, de antropoloog wiens betrokkenheid bij en kennis over de oorspronkelijke bewoners van Colombia een openbaring voor mij waren.

Dank aan mijn zonen Sam, Feico en Tjalling, die mij aanmoedigden dit boek te schrijven, en aan mijn vrouw Hanna, die mij vergezelde tijdens de tocht naar de Piraparaná en een leven lang daarna. Dank aan uitgever Steven Sterk, assistent uitgever Nieske Zuidema en corrector Andries de Haan voor hun niet aflatende inzet, belangstelling en betrokkenheid; aan Robert Seton voor het digitaliseren van de foto's; aan Barbara Jonkers voor het verzorgen van de vormgeving. Maar in het bijzonder gaat mijn erkentelijkheid uit naar mijn oudste zoon Sam, die mijn oorspronkelijke tekst bewerkte tot het boek dat het uiteindelijk werd. De vele, lange gesprekken die wij dankzij dit project hadden, zijn mij heel dierbaar.

Niels F. Halbertsma, voorjaar 2025

1

*Voyage to
the San Blas*

VOYAGE TO THE SAN BLAS

OP EEN TROPISCH warme middag in de zomer van 1957 zat ik met Douglas en Alison Baird in de schaduw van een grote parasol op het terras achter hun huis. Het Engelse echtpaar woonde aan de grote baai van de havenstad Cartagena, aan de noordkust van Colombia. Verderop, aan de pier, lag de *Ayesha*, die Douglas in zijn achtertuin in Talara gebouwd had toen hij in Peru werkte als veiligheidsingenieur voor Esso. Het was een prachtig schip van acht meter lengte, met een lange boegspriet en twee enigszins schuin naar achter hellende masten. Daartussen bevond zich een krappe maar handzame kajuit en midscheeps was een kleine, betrouwbare motor ingebouwd van het Zweedse merk Penta. De houten kiel was onderaan voorzien van een betonnen balk, waardoor het schip niet kon kapseizen en die bovendien de kiel zou beschermen bij een eventuele aanvaring met een koraalrif.

Kort na de tewaterlating werd Doug onverwacht overgeplaatst naar Colombia en was hij met de *Ayesha* over de Stille Oceaan naar Panama gezeild. Nadat hij door het Panamakanaal de Caribische Zee had bereikt, was hij via de San Blas-eilanden naar zijn nieuwe woonplaats Cartagena gevaren. De reis was goed verlopen, maar inmiddels had Doug zijn oog laten vallen op de *Demetria*, een veel groter zeilschip dat in de jachthaven van Cartagena te koop lag, en hij had besloten de *Ayesha* te verkopen.

Al enkele weken was ik met Douglas in gesprek over zijn schip. Alison en hij wisten dat ik naar de San Blas-eilanden wilde om daar mijn eerste documentairefilm te maken en dat ik vanwege die reis de *Ayesha* graag wilde overnemen. Doug was een stuk ouder dan ik en had een vrouw en twee kinderen. Maar in de jaren voor zijn huwelijk met Alison had hij een avontuurlijk leven geleid, en hij had sympathie voor mijn jeugdig enthousiasme en mijn filmplannen. Met een biertje in de hand staarde hij over het blauwe water van de baai waar de *Ayesha* licht deinend voor anker lag. De verkoop ging hem aan het hart, dat was duidelijk – hij had maandenlang aan de bouw van het schip gewerkt en was ervan gaan houden. Langzaam trok Doug de sok van zijn linker-voet en krabde wat onder zijn hiel.

‘Well ...’ zei hij na een lange stilte.

‘Well?’ vroeg ik, om hem op gang te helpen.

We bespraken een aantal details. Douglas wilde een speciaal anker van de *Ayesha* behouden voor zijn nieuwe schip, evenals een paar lijnen, twee stootkussens, gereedschap en nog wat dingen die ik niet direct nodig zou hebben. Verder wilde hij mijn polyester bootje graag van mij overnemen, zodat hij daarmee vanaf de grote *Demetria* naar de wal zou kunnen varen.

‘Well ...’ zei hij ten slotte, ‘wat dacht je van vierhonderdvijftig dollar?’

Dat was een vriendenprijsje, waarmee ik natuurlijk graag akkoord ging.

Dat ik documentairefilms wilde maken, daar was ik nog maar kortgeleden achter gekomen, maar ik was altijd al gefascineerd door alles wat met film te maken had. Toen ik vijf jaar oud was kreeg ik een Dux Kino, een klein projectortje met tekenfilmstrips, en later kocht ik van mijn zakgeld een filmcamera waarmee ik opnamen maakte van allerlei scènes in mijn omgeving – het verkeer, mensen op straat, en op een dag zelfs van Winston Churchill die tijdens een bezoek aan Amsterdam in een rondvaartboot voorbij kwam varen en die ik van dichtbij voor de lens kreeg. In de bibliotheek leende ik boeken over het maken van films en

ik nam een keer deel aan een wedstrijd, georganiseerd door een Engels blad voor film liefhebbers, om een Engelstalig filmscenario te schrijven, wat mij een 'honorable mention' opleverde. Verder organiseerde ik iedere maand een 'Cinema Halbertsma' - filmavond bij ons thuis in Amsterdam voor vrienden en familie, waarbij ik films van Charlie Chaplin, Harold Lloyd, Buster Keaton en andere sterren uit het tijdperk van de stomme film vertoonde. Dat gebeurde met een geleende filmprojector, die in de gang stond; mijn vader had op mijn verzoek zonder blikken of blozen met hamer en beitel een gat in de muur geslagen zodat het publiek in de woonkamer van de film kon genieten zonder last te hebben van het geratel van de projector.

Na mijn middelbareschooltijd was ik naar de Verenigde Staten vertrokken. Ik had een studiebeurs gekregen van de Ohio Wesleyan University in Delaware, Ohio, waar ik Business Administration studeerde – ik wist nog niet precies wat ik wilde en dit leek me een keuze waar ik nog alle kanten mee op kon. De studentenvereniging betaalde mijn maaltijden en een studentenkamer, maar tijdens de zomervakanties, als de universiteit gesloten was, moest ik me zelf zien te redden. Dat betekende dat ik op de een of andere manier geld moest verdienen, wat officieel niet mocht vanwege mijn studentenvisum maar oogluikend werd toegestaan.

Ik schreef een aantal serviceclubs aan, zoals de Rotary en Kiwanis, maar ook universiteiten in verschillende staten in de Midwest en het oosten van Amerika, met het aanbod om voor twintig dollar een lezing te komen houden over 'Holland in de Tweede Wereldoorlog', of gewoonweg over 'Holland'. Dat leverde veel reacties op, en omdat reizen per bus niet erg praktisch was kocht ik voor honderd dollar een A-Ford uit 1928. Door de passagiersstoel en achterbank te demonteren ontstond een ruimte waar ik met mijn een meter negentig precies in paste, zodat ik 's nachts in de auto kon slapen en niet in hotels hoefde te overnachten. Met mijn A-Fordje reed ik van de ene lezing naar de andere en verdiende al doende genoeg geld om van te leven en zelfs een beetje te sparen. Op die manier legde ik duizenden kilometers af. Zo zag ik een groot deel van de Verenigde Staten en kreeg ik de smaak van het avontuur te pakken.

Na mijn studie was ik in 1950 via allerlei omzwervingen in Cartagena terechtgekomen. Daar werkte ik voor een bedrijf dat een oliepijplijn beheerde, de Andian National Corporation. Deze pijplijn was maar liefst zeshonderd kilometer lang en de ruwe olie, die in het binnenland werd gewonnen, werd via zestien tussenstations naar de kust gepompt, dwars door savannes, oerwouden en moerassen. Bij Cartagena werd de olie in tankers overgeheveld en vervoerd naar Curaçao, waar Shell een grote raffinaderij had gebouwd. In mijn hoedanigheid van hoofd personeelszaken moest ik regelmatig naar afgelegen pompstations in het binnenland om geschillen op te lossen, salarissen te bespreken of werknemers aan te stellen of over te plaatsen. Er waren nauwelijks wegen en al helemaal geen vliegvelden. Daarom werd ik vanuit Cartagena ingevlogen met een klein watervliegtuigje dat ergens op een meertje moest zien te landen. Een kano bracht mij dan naar de wal, waar een man met een ezel klaarstond om mij via een pad door het oerwoud naar het pompstation te brengen. Na afloop liet ik via de telefoonlijn weten dat ik klaar was met mijn werkzaamheden, waarop het vliegtuig mij weer kwam ophalen.

Ik kwam erachter dat in het oerwoud allerlei mensen leefden: goudzoekers, rubbertappers, pelsjagers, maar ook inheemse groepen als de Emberá, de Kogi en de Makuna. Ik als Europeaan had nog nooit van deze volkeren gehoord, maar vreemd genoeg wist ook in Cartagena bijna niemand van het bestaan van deze mensen af. De bovenlaag van de bevolking van Colombia, die van Spaanse afkomst was, had tot mijn verbazing eigenlijk geen belangstelling voor de bewoners van de binnenlanden.

In Cartagena raakte ik bevriend met een Fransman, Pierre Daguet, die een restaurant had, het Capilla del Mar. Ik ging er vaak eten, vooral in het weekend, nadat Pierre en ik in de baai hadden gesnorkeld en vissen hadden gevangen voor de keuken, en maakte er kennis met Gerardo Reichel-Dolmatoff en zijn vrouw Alicia Dusan. Don Gerardo, zoals hij genoemd werd, was archeoloog en antropoloog en had onderzoek gedaan naar de oorspronkelijke bewoners van Colombia. Het echtpaar nodigde mij regelmatig uit om langs te komen en Don Gerardo vertelde mij over oorspronkelijke pre-Colombiaanse culturen,

zoals de Kogi in het hooggebergte van de Sierra Nevada de Santa Marta en de Emberá langs de Rio Esmeraldas. Ik luisterde graag naar zijn verhalen, want hij voelde zich erg betrokken bij deze mensen en sprak met liefde en eerbied over hun leven en gebruiken. Hij was op dat moment bezig met een studie van duizenden jaren oude potscherven die bij een afgraving ten noorden van Cartagena aan het licht waren gekomen, in de buurt van het vissersdorp La Boquilla. Ik ging een paar keer met hem mee om hem aan het werk te zien. Over de vissers van La Boquilla zou ik in 1959 een film maken, waarover later meer.

Via mijn werk voor Andian had ik Douglas Baird leren kennen, die was overgeplaatst uit Peru en met de *Ayesha* naar Cartagena was komen varen. Hij gaf er veiligheidstrainingen aan het personeel van Andian en na afloop dronken we wel eens een biertje in het café naast het kantoor. Al gauw werden we vrienden en ik kwam geregeld bij hem en zijn vrouw Alison op bezoek. Douglas was werktuigbouwkundig ingenieur en om technische problemen op de pompstations te verhelpen moest hij, net als ik, regelmatig het veld in. Hij was een van de weinigen in mijn kennissenkring die mijn belangstelling voor de bewoners van het oerwoud deelde en als een van ons op pad was geweest, spraken we daarna altijd af om de ander over onze avonturen te vertellen. Ook gingen we in de weekenden soms zeilen met de *Ayesha*. Dan voeren we de baai van Cartagena uit en legden aan bij een van de vele onbewoonde eilandjes voor de kust om te picknicken en te snorkelen.

Ik was ongeveer een jaar bij Andian in dienst toen Larry Miles, de manager van het Employee Relations Department mij vroeg om even bij hem langs te komen in zijn kantoor. Hij deed de deur achter zich dicht en kwam meteen ter zake. Larry ging met vervroegd pensioen en wilde mij bij de Director General voordragen als zijn opvolger. Als ik voor dit aanbod voelde, dan moest ik daarvoor een speciale managementcursus volgen in Williamsburg, vlakbij Washington. Zonder lang na te denken zei ik ja. Het was natuurlijk een mooie promotie, met een prachtig salaris in het vooruitzicht; een buitenkans die ik met beide handen aangreep.

Ik vloog naar Washington en nam van daaruit een bus naar Williamsburg, waar ik kennismakte met de andere cursisten. Dat waren

voornamelijk Amerikaanse werknemers van Esso, allen rond de vijfenveertig – een stuk ouder dan ik met mijn achtentwintig jaar. De cursus vond overdag plaats en 's avonds hadden we alle tijd om iets te drinken en een praatje te maken.

Tijdens deze week werd mij duidelijk dat velen van hen met gemengde gevoelens terugkeken op de weg die zij waren ingeslagen. Eigenlijk hadden ze allemaal iets anders voor ogen gehad dan carrière maken bij een oliemaatschappij, maar naarmate de jaren waren voorbijgegaan was het voor hen steeds moeilijker geworden om nog van baan te veranderen.

Ik had mij nooit veel zorgen gemaakt over de toekomst, maar nu besepte ik opeens dat ik voor een belangrijke keuze stond. Ik kreeg een prachtige baan met een goed salaris aangeboden, en het zou jammer zijn om die aan mijn neus voorbij te laten gaan. Aan de andere kant liep ik niet echt warm voor het vooruitzicht van een levenslange betrekking bij Andian; ik was bang om net als mijn medecursisten in een bestaan te belanden waarin ik mij niet gelukkig voelde. Maar als deze loopbaan niet was wat ik voor mij zag, wat dan wel? Voor het eerst begon ik na te denken over de vraag wat ik met mijn leven wilde. Terug in Cartagena ging ik weer aan het werk, wat ik met plezier deed, maar ik was mij ervan bewust dat het moment naderde dat ik een beslissing zou moeten nemen.

Een week of twee na de managementcursus in Williamsburg ging ik eten bij Douglas en Alison. Na tafel vertelde Doug over de zeiltocht die hij destijds van Peru naar Cartagena had gemaakt met de *Ayasha*. Tijdens die reis had hij met zijn 8mm camera een filmpje gemaakt, en hij vroeg of ik het wilde zien. Dat wilde ik natuurlijk heel graag, en terwijl Alison en ik de tafel afruimden zette Douglas zijn projector op en deed de gordijnen dicht. We gingen op de bank zitten en de film begon.

Een groot deel van de beelden betrof het schip zelf, maar er waren ook opnamen van de eilanden die hij tijdens de reis was gepasseerd. Een daarvan had hij gemaakt tijdens een tussenstop op de San Blas-eilanden, voor de Panamese kust. Het filmpje toonde een strand waarop boomstamkano's lagen. Onder wuivende palmbomen speelden kinderen en waren vrouwen aan het werk die neusringen droegen en prachtige

blouses in allerlei kleuren. Het was maar een kort fragment, dat abrupt eindigde, want Douglas' camera had het tijdens het filmen begeven – ik schat een kleine twintig seconden – maar het was een kijkje in een wereld die een verlangen in mij wakker maakte om erheen te gaan. Het antwoord op de vraag wat ik met mijn leven wilde doen, stond mij opeens duidelijk voor ogen: ik zou documentairefilms gaan maken.

Hoe ik daarmee in mijn levensonderhoud zou moeten voorzien wist ik nog niet precies, maar ik had het gevoel dat er wel mogelijkheden waren. Om te beginnen was er in Europa belangstelling ontstaan voor expedities als de reis van Thor Heyerdahl, die met een vlot de Atlantische Oceaan was overgestoken, en op televisie en in de bioscoop waren sporadisch natuurfilms te zien. In Engeland draaide een serie van de Belgische cineast Armand Denis en zijn vrouw Michaela, met wie ik later intensief zou samenwerken als cameraman. Deze serie, met opnamen uit natuurreservaten in Afrika en de Verenigde Staten, werd later ook in Nederland op televisie uitgezonden onder de titel *Luipaard op Schoot*.

Op het gebied van natuur- en antropologische films stond Noord-Amerika het meest in de belangstelling. De Verenigde Staten waren tijdens de Tweede Wereldoorlog onze bondgenoten geweest en bovendien waren er de films uit Hollywood die in de Europese bioscopen werden vertoond. De prairie-indianen in de Westerns waren gebaseerd op Noord-Amerikaanse volkeren als de Iroquois, de Sioux en de Cheyenne, maar over Midden- en Zuid-Amerika was weinig bekend. Van de Inca's en de Maya's in Zuid-Amerika had misschien een enkeling gehoord, maar van volkeren als de Kogi in het Andesgebergte of de Cuna van de San Blas-eilanden bij Panama eigenlijk vrijwel niemand. Bij mijn weten bestond daar ook nauwelijks of geen filmmateriaal van en ik vermoedde dat het Instituut Film en Wetenschap in Utrecht of de etnografische instituten in Parijs, Londen en Göttingen belangstelling zouden hebben voor documenten over deze inheemse groepen. Verder kon ik lezingen geven, zoals ik tijdens mijn studie in Ohio in de zomervakanties had gedaan bij de service-clubs, maar dan in Nederland; ik zou daarbij films over mijn reizen kunnen vertonen en die voorzien van gesproken commentaar en uitleg.